

УЗ7.015.31:17.022.1.

О.В.Шкіренко

м. Київ

**Психологічні умови розвитку духовних цінностей і культури особистості
в педагогічній діяльності А.С.Макаренка**

У статті розглядаються такі поняття, як духовні цінності і особистісно-професійна складова духовної культури особистості; визначено психологічні умови розвитку духовної сфери майбутнього професіонала

***Ключові слова:** духовні цінності і культура, особистісно-професійна складова духовної культури особистості; психологічні умови розвитку духовної сфери майбутнього професіонала*

Педагогічна діяльність Антона Семеновича Макаренка – унікальна. Вона характеризується терпінням, щирістю, гуманізмом, відданістю, психолого-педагогічною майстерністю, вмінням доторкнутися до серця вихованця, пробудити надію змінити на краще не тільки свій внутрішній світ, але й життя інших людей. Видатний педагог в одному з листів до О.М.Горького зазначив, що не може бути успішного, продуктивного, конструктивного виховання, якщо ігнорувати цінність, духовність, культуру особистості.

А.С.Макаренко здійснив екстраординарний експеримент в колонії О.М.Горького і комуні Ф.Е.Дзержинського. Він перевиховував неповнолітніх правопорушників, малолітніх злочинців, з великим піднесенням і любов'ю, з вірою завтрашній день, надією, любов'ю до вихованців поєднуючи навчання з трудовим, моральним, фізичним і естетичним вихованням.

Володіючи технікою впливу на особистість, маючи педагогічний такт, чітко розуміючи зв'язки між формуванням індивідуальності і розвитком

колективу, А.С.Макаренко постійно намагався виховувати майбутнього професіонала, патріота, створити належні психологічні умови для розвитку духовних цінностей і культури своїх вихованців під час навчально-виховної, суспільно-корисної діяльності [8].

Сьогодні психологічні аспекти впливу духовних цінностей і культури на особистість, як і в часи діяльності А.С.Макаренко, не втрачають актуальності і розглядаються в дослідженнях І.Д.Беха, М.Й.Боришевського, С.У.Гончаренко, І.А.Зязюна, Г.С.Костюка, В.Г.Кременя, О.М.Леонтьєва, С.Д.Максименко, Н.Г.Ничкало, Н.В.Павлик, Е.О.Помиткіна, В.В.Рибалки, О.В.Сухомлинської, Ж.М.Юзвак та інших науковців.

Враховуючи необхідність розвитку духовної культури і цінностей особистості, вважаємо, що *мета статті* полягає у висвітленні таких понять, як «духовні цінності», «особистісно-професійна складова духовної культури», психологічні умови розвитку духовної сфери майбутнього професіонала.

«Від духовних поглядів людини, від її усвідомлених чи неусвідомлених ідеалів залежать домінантні цінності, моральні погляди і, як наслідок, вся свідома поведінка», – вважає Е.О.Помиткін [9, с.13].

У своєму дослідженні В.В.Крижко підкреслює, що духовні цінності не просто задовольняють потреби людини, а духовно творять або відроджують особистість з усіма притаманними їй потребами та інтересами. Відмінність духовних цінностей від матеріальних виявляється в тому, що вони, зазвичай, не зникають в процесі їх вжитку. Більшість із них можуть експлуатуватись історично тривалий час [7, с.83].

До природи духовних цінностей також звертався С.Ф.Анісімов. Вчений стверджує, що люди народжуються двічі: спочатку фізично, а потім духовно, коли у процесі навчання і виховання ними засвоюються духовні цінності, створені людством, і формуються духовні якості особистості [2].

До духовних цінностей Е.О.Помиткін відносить цінності гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості [9, с.97].

Духовні цінності (вартості), за О.І.Вишневським, включають п'ять груп цінностей (вартостей): абсолютні, національні, громадянські, сімейні, вартості особистого життя [5, с.125].

Конкретизуючи духовні цінності, С. Гроф включає до їх складу етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні та альтруїстичні [6, с.42].

Суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що – марнотним, – зазначив у своєму дослідженні І.Д.Бех [3, с.17-19].

Критерієм високоморальної, культурної та духовної поведінки можна вважати "золоте правило" Ісуса Христа: "Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки "[4, Мат.7:12].

В міру того, як збагачується духовність особистості, вона сприймає цінності більш високого порядку, що мають відносну автономію і їх не можна вивести на даний момент функціонуючого буття. Духовні цінності є згустком, підсумком історичного досвіду людства [12, с.48].

Узагальнюючи роботи науковців щодо цінностей, у нашому дослідженні визначено ієрархічну систему *духовних цінностей особистості*.

До складу ієрархічної системи *духовних цінностей особистості* входять *індивідуальні* (самопізнання, самовдосконалення, самореалізація), *сімейні* (подружня вірність, єдність сімейного кола, позитивне вирішення сімейних проблем), *суспільно-соціальні* (прагнення до національної єдності, соціальна справедливість, порядок у державі, патріотизм,

свобода, рівність, порозуміння між громадянами), *загальнолюдські* (збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, потяг до естетики, культури, мистецтва, гармонія з природою, навколишнім середовищем), *абсолютні* (пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, вміння визнавати свою провину та прощати інших, любов, вірність, потреба служити людям та правді, єдність з усім організмом Всесвіту). Всі ці цінності складають ієрархічно-системну будову духовних цінностей з конструктивним вектором спрямованості від індивідуальних до абсолютних вічних цінностей та являють собою основу для формування духовно-професійних цінностей.

Отже, нашим робочим визначенням духовних цінностей буде таке: *духовні цінності* – конструктивні орієнтири людської свідомості, які являють собою джерело мотивації й ідеали Добра, Краси, Істини для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому, визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільне підґрунтя, являють собою основу вирішення питання про призначення людини, про сенс життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства: економічні, ідеологічні, політичні, культурні тощо.

Духовна культура розуміється нами як система світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до себе, інших людей і оточуючого світу та є необхідною основою розвитку майбутнього професіонала. Духовна культура – складова загальної і професійної культури, яка базується на свідомому засвоєнні духовних цінностей.

Для проблеми формування духовних цінностей, розвитку духовної культури особистості майбутнього професіонала і психологічної зумовленості його професійної діяльності важливим є положення про внутрішні суперечливості процесу індивідуального розвитку людини. Б.Г.Ананьєв висловив судження, що нерівномірність змін і гетерохронність (різночасність) фаз розвитку характерні і для процесу росту і дозрівання, і

для більш пізніх періодів життя. Він показав важливість законів гетерохронності не тільки для розвитку індивідуальних властивостей, але й для формування особистості протягом усього життєвого шляху. Особливості початкових змін різних властивостей особистості в процесі її розвитку залежать від характеру факторів, що впливають на неї, їх стимулюючої ролі, вибіркості впливу на ті чи інші властивості і ступені стійкості цих властивостей [1, с.136].

Духовні цінності і культура допомагають перетворити знання на особистісне утворення, на внутрішнє прийняття особистістю духовно-моральних норм, придбання ними особистісного змісту (як обов'язкової норми для себе). Це перетворення означає виникнення у свідомості моральних орієнтирів – норм, що вказують шлях особистого морального рішення повсякденних проблем і межі його, що особистість вирішує не переступати. Вони стають критеріями у вирішенні питань справедливості, належного, припустимого і заборонного, породжують бажання і прагнення реалізувати духовно-культурний потенціал особистості у своїх справах.

Варто зазначити, що *особистісно-професійна складова духовної культури індивіда* – інтегроване комплексне утворення особистості, яке формується шляхом синтезу професійних і особистісних здібностей, орієнтуючись на ідеали Добра, Краси, Істини, сприяє розвитку професійних і духовно-культурних якостей.

Спираючись на соціально-психолого-індивідуальний вимір тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості вимір (за В.В.Рибалкою), вважаємо, що *особистісно-професійна складова духовної культури майбутнього професіонала* має сім основних підструктур: спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіологічних якостей [10], які необхідно розвивати під час навчально-виховного процесу.

Розглянемо *особистісно-професійну складову духовної культури майбутнього професіонала* докладніше:

I) спілкування – здатність до міжособистісного спілкування, уміння встановлювати психологічний контакт, вміння логічно і точно висловлювати свої думки, вміння проявляти співчуття, емпатія у процесі комунікації;

II) духовно-моральна спрямованість – бажання приносити добро, користь ближнім, країні, світу своєю роботою, інтерес до духовних цінностей, до моральних засад життя людей;

III) характер – цілісність і гармонійність рис характеру особистості в досягненні поставленої мети, відповідальність, чесність, старанність, сумлінність, надійність, вимогливість, принциповість;

IV) розвинута самосвідомість – головний, рефлексивний стрижень особистості; здатність об'єктивно оцінювати себе та оточуючих, самоусвідомлення образу «Я», самосприйняття, самооцінювання, рефлексія наявного і потрібного рівнів професійної компетентності;

V) досвід – здатність до узагальнення знань, розвиток умінь і навичок, розсудливість, винахідливість передбачливість; хист швидко набувати додаткової компетентності;

VI) інтелект – духовна, культурна і соціальна пізнавальна спроможність особистості; вміння бачити зв'язки в навколишньому світі і своє місце у Всесвіті, здібність до поєднання різних точок зору, поглядів, до творчого синтезу; здатність до тривалого збереження та оперативної актуалізації у пам'яті необхідної інформації у потрібний момент;

VII) специфічна психофізіологія – індивідуально-типологічні можливості особистості, темперамент, стан нервової системи, витривалість, швидкість і адекватність орієнтовних реакцій.

Отже, визначивши духовні цінності і особистісно-професійну складову духовної культури особистості, необхідно зазначити психологічні умови розвитку духовної сфери особистості.

Психологічні умови, котрі сприяють розвитку духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури особистості майбутнього професіонала, визначені на принципах А.С.Макаренка:

1. Створення атмосфери любові, єдності, довіри, підтримки, цілеспрямованості, взаєморозуміння, злагоди, гармонії стосунків між педагогами і майбутніми професіоналами.
2. Цілісний, системний, неперервний процес розвитку духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури особистості вихованця.
3. Формування позитивної мотивації у молоді до навчально-виховного процесу, професійної діяльності, духовного розвитку.
4. Впровадження психологічної профілактики, яка передбачає постійну роботу педагогів по запобіганню можливих проблем у психічному та особистісному розвитку вихованців.
5. Врахування індивідуально-психологічних характеристик особистості (природжених або набутих), які мають безпосередній зв'язок з переконаннями, інтересами, здібностями, рисами характеру, ідеалами, рівнем сформованості духовних цінностей і культури майбутнього фахівця.
6. Орієнтація процесу професійної підготовки на суб'єктивну позицію юнака або дівчини як носія духовних цінностей і культури.
7. Реалізація особистісного підходу [10] і принципу ціннісно-сміслової детермінації. Принцип ціннісно-сміслової детермінації актуалізує такі положення: психологічний зміст ідеалів, цінностей і смислів скеровує особистісні функції та процеси, надає їм узгодженості, детермінує особистісну спрямованість; ціннісно-сміслова саморегуляція виступає основою для вольової та емоційної саморегуляції особистості; поведінка,

вчинки та взаємодія молоді мають вивчатися у безпосередньому зв'язку з їх ціннісно-смісловою детермінацією [9, с.94].

8. Врахування психологічних особливостей формування духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури у вихованців. *Психологічні особливості формування духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури у молоді мають за основу психологічні механізми духовного розвитку та являють собою:*

- усвідомлення необхідності змін і перетворень внутрішнього світу особистості на краще, уявлення про свій ідеальний образ, відчуття високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості;

- засвоєння системи необхідних знань, інформації, пошук істини, відчуття необхідності допомагати потребуючим, поділитися своїм досвідом та знаннями з оточуючими;

- усвідомлення особистих психічних станів, знаходження життєвих смислів та прийняття рішення щодо мети, задуму, ідеї, плану високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків;

- прагнення особистості до абсолютного, досконалого та реалізація свого потенціалу в суспільно-корисній діяльності;

- осмислення і переживання своєї спорідненості з іншими, відчуття радості, задоволення від допомоги потребуючим, від самовіддачі, від досягнення цілей.

Отже, враховуючи досвід активної, продуктивної і конструктивної педагогічної діяльності А.С.Макаренка, визначивши такі поняття, як духовні цінності і культура, особистісно-професійна складова духовної культури майбутнього професіонала, враховуючи рекомендації видатного педагога у нашому подальшому дослідженні, вважаємо за доцільне розробити й опрацювати психолого-педагогічну програму розвитку духовних цінностей і

особистісно-професійної складової духовної культури молоді в сучасних умовах.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1, — М.: Педагогика, 1980. — 232 с.
2. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение [Текст] / С. Ф. Анисимов. - 2-е изд. доп. - М. : Мысль, 1980. - 158 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. — К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.
4. Біблія.- К.: УБТ, 1988. - 1523 с.
5. Вишневський Омелян. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обл. наук.-метод. ін.-т освіти; Львівське обл.. пед. т-во ім.Г.Ващенко, 1996. — 238с.
6. Гроф Станислав. Духовный кризис: Статьи и исследования. - М.:1995.-255с.
7. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою : навч. посіб. / Крижко В. В. — К. : Освіта України, 2005. — 440 с.
8. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду// А.С.Макаренко. Твори в семи томах. — Т.5. — К.: Рад.шк., 1954.
9. Помиткін Е.О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби. Дис. кандидата психологічних наук. - 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. - ІПППО АПН України — 1998, 146 с.

10. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. І.О. Балла – К.:ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.
11. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. — 300 с.
12. Фарина С.Я. Духовні цінності як домінанта поведінки особистості в кризових умовах // Неперервна професійна освіта: теорія і практика / 2001.– Випуск 3.– С.45-55.

В статье рассматриваются такие понятия, как духовные ценности и личностно-профессиональная составляющая духовной культуры личности; определены психологические условия развития духовной сферы будущего профессионала

Ключевые слова: *духовные ценности и культура, личностно-профессиональная составляющая духовной культуры личности, психологические условия развития духовной сферы будущего профессионала*

Such concepts, as spiritual values and personal and professional constituent of spiritual culture of student are observed in the article and the psychological terms of development of spiritual sphere of personality are defined.

Keywords: *spiritual values and culture, personal and professional constituent of spiritual culture of student*